

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ КРУГООБІГУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

Д.В. Маляр,
кандидат економічних наук

Академія митної служби України

Розглянуто особливості кругообігу людського капіталу, а саме: сформульовано функціональні форми (продуктивну і нагромаджувальну) й субформи людського капіталу (розміщення і відбору), чергування яких досліджується на трьох соціально-економічних рівнях – внутрішньо-персоніфікованому, локальному та суспільному.

Ключові слова: *кругообіг людського капіталу, функціональні форми, сутнісні людські сили, внутрішньо персоніфікований та суспільний рівні, синергетичний зв'язок, структурно-функціональний аналіз.*

Постановка проблеми. Сьогодні цілком очевидно, що для подальшого прогресу суспільного розвитку необхідна система наукових знань про напрями і перспективи людського розвитку, про справжні потенціали цього розвитку, які ще недостатньо пізнані і використовуються суспільством. Динамізм інституціональних перетворень, неспроможність деяких економічних суб'єктів ефективно діяти в нових умовах вимагають адекватного вдосконалення людського капіталу. У зв'язку з цим, виникає потреба у переосмисленні ролі нагромадження та використання людського капіталу, в процесі економічного зростання, гуманізації та демократизації суспільства.

Саме на цій теоретичній основі спостерігається усе зростаючий інтерес до проблеми людини і в економічній теорії. Це висуває в якості першорядної задачі осмислення методологічних основ дослідження даної проблематики, що спираються на діалектичний метод самого процесу наукового пізнання. Меодологічною основою дослідження багаторівневого характеру проблем людини є: функціональний, структурно-логічний, і, нарешті, системно-аналітичний аналіз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі дослідницькі результати щодо створення теоретичних підвалин

відтворення людського капіталу належать західним науковцям Г. Беккеру, К. Вангу, Дж. Грейсону, Дж. Кендріку, С. Ломбардіні, Дж. Мінцеру, О. Нордхогу, Т. Шульцу. Значний внесок у подальший розвиток проблематики кругообігу людського капіталу внесли сучасні українські та російські вчені: В. Автономов, М. Бункін, В. Гойло, О. Грішнова, Г. Дмитренко, Р. Капелюшніков, М. Критський, В. Марцинкевич, С. Ніколаєнко, Р. Нурєєв, О. Семенов, І. Соболева.

Не заперечуючи безперечних досягнень вітчизняної та закордонної економічної думки, варто зазначити, що недостатньо розробленими залишилися проблеми неоднорідності процесів відтворення людського капіталу та їх оцінки.

Метою статті постає визначення сутності кругообігу людського капіталу, виявлення його функціональних форм та специфіки їх чергування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відтворення капіталу – це, головним чином, безперервне відновлення його кругообігу [2, с. 226]. Ще К.Маркс писав: «Капітал є рух, процес кругообігу ... Тому капітал можна зрозуміти лише як рух, а не як річ, що перебуває в покої» [7, с. 121]. У зв'язку з цим подальше дослідження має рухатися у напрямі вивчення кругообігу

людського капіталу (ЛК), головним моментом якого постає визначення відповідних функціональних форм. Вважаємо за доцільне застосувати прийоми конструювання стосовно відтворення, що забезпечить його вивчення як дискретного, а не безперервного процесу. Це дозволяє виділити продуктивну і нагромаджувальну функціональні форми людського капіталу.

Продуктивна форма пов'язана з реалізацією людських здібностей або їх пропозицією і відображає відносини упредметнювання сутнісних людських сил (СЛС). В той же час, нагромаджувальна форма пов'язана з формуванням здібностей людини шляхом задоволення її потреб, тобто з попитом на товари та послуги, і звідси – відображає відносини персоніфікації СЛС.

Кожна із зазначених форм включає певну функціональну субформу. Так, продуктивна функціональна форма уособлює в собі субформу розміщення (розподілу) вже наявних СЛС людини, саме вона визначає ефективність використання накопиченого продуктивного потенціалу в ході трудової діяльності і віддзеркалюється відносинами щодо працевлаштування, вступу до громадських організацій тощо.

Разом з тим, нагромаджувальна форма містить функціональну субформу відбору та отримання СЛС, що зосереджені у продуктах праці та послугах, які надаються суспільством. Саме реалізуючи дану субформу, людина вступає у відносини з приводу обміну грошового доходу (заробітної платні) на продукти праці, що є зосередженням суспільних СЛС і необхідні людині для всебічного відтворення власного продуктивного потенціалу.

Функціональні субформи, що реалізуються через систему відносин розподілу та обміну СЛС, мають в кругообігу ЛК другорядний характер. Однак вони є об'єктивною передумовою реалізації головних функціональних форм – нагромаджувальної та продуктивної.

Розгляд чергування даних функціональних форм з огляду на структурну складову обраного методу дослідження стає можливим лише за умов визначення певних рівнів кругообігу ЛК:

1) внутрішньо-персоніфікований;

2) локальний;

3) суспільний.

Вивчення кругообігу ЛК слід починати з зовнішнього, суспільного рівня, в рамках якого з самого початку ініціюється зародження в індивіді певних здібностей та потреб. Кожна людина із моменту народження автоматично вступає в процес свого розвитку (дорослості), що конститується законами природи. Для даного етапу характерне їх якісно-кількісне розгортання, що еквівалентне первісному нагромадженню СЛС. Таке здійснення відносин персоніфікації СЛС забезпечується сім'єю або суспільством у цілому. Тому кругообіг ЛК на початковій стадії своєї еволюції проходить в нерозривній взаємодії із соціальним кругообігом батьківського капіталу. Дане явище є процесом трансформації суспільної продуктивної форми батьківського ЛК в нагромаджувальну форму, частина якої перерозподіляється на користь індивіда (дитини), тобто його первісне накопичення відбувається виключно внаслідок екзогенного упредметнювання (втілення) СЛС. Така метаморфоза є початковою нерозвиненою стадією кругообігу ЛК, оскільки роль продуктивної функціональної форми виконує суспільна продуктивна компонента. Тому має місце однобічний суспільний потік упредметнювання СЛС, спрямований на формування нагромаджувальної форми ЛК індивіда.

Згодом у канву взаємодії суспільної продуктивної форми батьківського ЛК та індивідуальної нагромаджувальної форми органічно вплітається власна продуктивна форма ЛК індивіда. Це відбувається внаслідок накопичення необхідного початкового запасу професійних СЛС, обсяг якого характеризується віком і закінченням певного навчального закладу [4, с.16]. Людина вступає в продуктивну сферу життєдіяльності, у процесі якої стає джерелом певного фахового упредметнювання. Такий перехід ЛК на локальний рівень функціонування прискорює його кругообіг й наповнює більш насиченим змістом.

Перш за все, відбувається включення продуктивної функціональної форми індивіда до складу сукупної продуктивної форми всього суспільства. У той же час, людина ніколи не перестає бути об'єктом зовніш-

нього суспільного упредметнювання СЛС з тією лише різницею, що даний процес перестає бути альтруїстичним і потребує відповідного зустрічного потоку упредметнювання з боку індивіда. За таких умов «будь яке індивідуальне привласнення є суспільним, оскільки в кінцевому рахунку привласнені індивідами СЛС стають надбанням суспільства. Таким чином, будь-яке суспільне привласнення є індивідуальним, оскільки СЛС, що знаходяться в суспільному розпорядженні, стають надбанням кожного» [11, с. 49]. Отже, локальний рівень відтворення ЛК є опосередкованим ланцюгом між людиною як такою з її потребами та здібностями і суспільством.

Під даним кутом зору кругообіг індивідуального ЛК у взаємодії з суспільним символізує процес метаболізму СЛС, що здійснюється всіма членами суспільства і на субстанціональному рівні трансформації функціональних форм може розглядатися як певний обмін спроможностями між індивідами. При цьому один суб'єкт кругообігу обмінює свою спроможність до упредметнювання на спроможність до персоніфікації СЛС і, в той же час, інший суб'єкт кругообігу обмінює свою спроможність до персоніфікації на спроможність до упредметнювання СЛС, тобто кожна людина безперервно виступає то в ролі донора СЛС, то в ролі їх реципієнта. Таким чином, відбувається узгодження економічних інтересів всіх членів суспільства, де ефективність реалізації інтересів одних суб'єктів обумовлюється результативністю реалізації інтересів інших суб'єктів відтворення. Тому, у процесі відтворення здійснюється певне приведення у відповідність інтересів різноманітних суб'єктів даного процесу, результатом чого стає їх багатоаспектне самовдосконалення, а також розвиток техніки та технологій, як засобів, що оптимізують сам процес відтворення людини, визначають його зміст у ході суспільного виробництва та споживання.

Прямуючи шляхом розкриття сутності кругообігу ЛК, як складного багаторівневого процесу, слід зазначити, що останній на локальному рівні дослідження має розглядатися, по-перше, сам по собі, як такий, з позиції його носія; по-друге, у взаємодії з кругообігом ЛК підприємства.

За першим напрямом дослідження кругообіг ЛК являє собою зміну функціональних форм безпосередньо його носія, тобто людина сама по собі виступає центром метаболізму функціональних форм, що здійснюється на рівні одного і того ж суб'єкта. Будь який ЛК зазнає руху за наступними стадіями:

1) закупівля за гроші засобів нагромадження (утворення) ЛК – продуктів споживання та різноманітних освітянських, кваліфікаційних, культурних послуг;

2) продуктивне споживання засобів нагромадження, тобто безпосереднє нагромадження ЛК, вартість якого перевищує вартість товарів та послуг витрачених на його формування;

3) розміщення вже накопиченого капіталу;

4) безпосереднє використання накопиченого капіталу в процесі суспільного виробництва.

З перелічених стадій кругообігу ЛК, перша та третя утворюють процес обертання СЛС, а друга та четверта є змістовними процесами, що відбивають нагромадження та прикладення СЛС. Кожна з стадій відмінна за своїм зовнішнім проявом й внутрішнім змістом і являє собою перехід від однієї функціональної форми до іншої.

Рушійною силою таких переходів або кругообігу ЛК постають економічні інтереси суб'єкта відтворення, що є похідною від усвідомлених потреб. Так, на стадії відбору СЛС економічні інтереси суб'єкта відтворення здебільшого фокусуються у прагненні максимізувати корисність шляхом найбільш ефективного обирання напрямів подальшого розвитку. В процесі безпосереднього здобуття СЛС людина прагне до підвищення спроможності до отримання доходу в результаті самовдосконалення, тобто з огляду на власні внутрішні можливості. Варто враховувати, що під доходом розуміється не лише грошова винагорода, але і нематеріальні, тобто екстернальні форми доходу – задоволення від власної роботи, соціальний статус в суспільстві (престиж), можливість користуватися різними благами без витрати грошового доходу (пільги, безкоштовний відпочинок) тощо. На стадії розміщення вже накопиченого потенціалу СЛС

людина також керується інтересом максимізації майбутнього доходу, але з позиції суспільного визнання значимості вже накопиченого ЛК, а не внутрішньої спроможності до отримання доходу. В ході продуктивного використання вже наявних СЛС інтереси суб'єкта відтворення полягають у максимізації корисності в сенсі матеріального забезпечення майбутнього процесу нагромадження ЛК.

Кругообіг ЛК в агрегованому вигляді, тобто без урахування функціональних субформ, дозволяє виявити одночасну єдність та суперечливість продуктивної і нагромаджувальної функціональних форм. За таких умов він протікає у формі двоїстої метаморфози – перетворення продуктивної форми ЛК в нагромаджувальну і перехід нагромаджувальної форми в продуктивну. Тому продуктивна функціональна форма ЛК виступає на поверхні явищ як певна персоніфіковано-інтегрована сукупність різноманітних здібностей людини та під даним кутом зору постає перетвореною формою нагромаджувального капіталу. Звідси міра втіленої в людині спроможності приносити прибуток є лише похідною від сукупності СЛС, отриманих у процесі їх персоніфікації.

Нагромаджувальна функціональна форма капіталу виступає на поверхні явищ, як персоніфіковано-інтегрована сукупність матеріальних, духовних потреб та інтересів людини і постає перетвореною формою продуктивного капіталу. Таким чином, спроможність до персоніфікації в процесі споживання є результатом реалізації СЛС людини шляхом їх упредметнювання в ході виробництва або суспільно-корисної праці.

Кругообіг індивідуального ЛК у взаємодії з людським капіталом підприємства являє собою обмін сутнісними силами між конкретним працівником і всім робітничим колективом взагалі, тобто характеризується метаболізмом СЛС між співробітниками. Такий метаболізм має двоїсту природу і повинен розглядатися відповідно. По-перше, як зазначив О.Нордхог: «У теперішній час ми, схоже, переживаємо початок ери, в якій організації все більше інтерпретуються не в якості виробничих, а в якості навчальних економічних об'єднань» [3, с. 244]. Це має

суттєві наслідки щодо змістовності кругообігу ЛК, оскільки наявні кваліфікаційні здібності у значному обсязі використовуються на власне вдосконалення через персоніфікацію СЛС, з одного боку, а також на розвиток, підвищення професіоналізму інших робітників, з іншого боку. Тобто, в рамках робітничого колективу утворюється ціла система зв'язків між співробітниками щодо формування їх продуктивного капіталу, що на субстанціональному рівні дослідження виявляється у вигляді обміну спроможностей до упредметнювання на спроможності до персоніфікації СЛС. Такий метаболізм СЛС відображається на рівні заробітної плати працівників. Так, робітники, що здійснюють певне навчання свідомо погоджуються на зниження заробітної плати на частку, яка перерозподіляється на користь тих робітників, які безпосередньо навчають [10, с. 148-149].

По-друге, кругообіг ЛК на локальному рівні дослідження має розглядатися як процес обміну СЛС в ході їх колективного упредметнювання. Суттєвою ознакою цього метаболізму постає виникнення синергетичних зв'язків між членами виробничого колективу, ступінь синергії якого стає тим вищим, чим більш синхронно, послідовно, без значних перешкод і явних суперечностей здійснюється цей процес. Саме наявність кругообігу індивідуальних функціональних форм ЛК між членами робітничого колективу визначає перебільшення сукупної колективної продуктивності над сумою індивідуальних продуктивностей окремих фахівців і призводить до утворення багаторівневого синергетичного ефекту [9, с. 275-280]. Таким чином, мова йде про обмін однорідними спроможностями до упредметнювання СЛС між співробітниками на умовах їх комплементарності та взаємообумовленості.

Наступною сходинкою у пізнанні кругообігу ЛК постає внутрішньо-персоніфікований рівень, на якому рух індивідуального капіталу має розглядатися виходячи з двоїстої природи процесів споживання та виробництва як таких. Так, з одного боку, в ході виробництва людина

споживає життєві сили, енергію, що притаманні для будь-якого трудового процесу¹, водночас реалізує конкретні спроможності й уміння залежно від специфіки самої праці. З іншого боку, впливаючи за допомогою праці на зовнішню природу і змінюючи її, людина в той же час змінює свою власну природу.

Це наочно свідчить про наявність процесу персоніфікації СЛС ще на стадії продуктивної діяльності. Разом з тим, ефективність таких джерел «випромінювання» СЛС щодо модифікації системи персоніфікованого капіталу, визначається зусиллями самої людини або її самоорганізацією, що доцільно охарактеризувати, як ендогенне втілення (упредметнювання) власних СЛС в самому собі. Звісно, таке ендогенне упредметнювання СЛС є категорією виключно внутрішньо-персоніфікованого кругообігу. З цього випливає, що створення товарів та послуг робітником відбувається за умов адекватної зміни самого суб'єкта даної діяльності, а підвищення або зниження рівня складності праці призводить до відповідного професійно-кваліфікаційного прогресу або регресу людини.

На цій підставі доцільно виділити ще один рівень суб'єктивного продуктивного споживання в ході виробництва, що є якісно відмінним від першого. Якщо споживання енергії орієнтовано ретроспективно і потребує відповідного безпосереднього споживання згодом для відновлення цього ресурсу, то персоніфікація СЛС орієнтована винятково перспективно і дає можливість використовувати в подальшому останні вже як свої власні.

При цьому головним моментом виробництва є відносини екзогенного, або професійного упредметнювання, що протікає на зовнішньому локальному рівні та ініціює настання процесів ендогенного упредметнювання та персоніфікації. З цього виходить, що між суспільним та внутрішньо-персоніфікованим рівнями, опосередковано через локальний рівень, існує прямиий

зв'язок, який обумовлює саму можливість зовнішнього впливу на людину в ході трудової діяльності. Разом з тим, кожен із означених рівнів в системі вертикальних зв'язків залежно від адекватності внутрішніх спонукувань зовнішнім впливам виконує роль бар'єру або посилювача зовнішнього імпульсу.

Двостороння відкритість системи ЛК дозволяє зробити припущення стосовно існування зворотного зв'язку між внутрішньо-персоніфікованим та суспільним рівнями. Дати верифікацію даній тезі – означає виявити в рамках внутрішньої середовища певні джерела екзогенного упредметнювання СЛС. Сьогодні поряд із загальною, спеціальною підготовкою та явними знаннями робітників виділяють такі поняття, як професійні схильності, психометричні характеристики, латентні та неявні знання [1, с. 85-95]. Якщо перші з них мають локальну природу, то другі, на наш погляд, є якостями суто внутрішньо-персоніфікованого порядку.

Виділення такого розмаїття корисних, стосовно створення продуктів праці, внутрішніх якостей людини дозволяє виявити глибинні, внутрішньо-персоніфіковані корені екзогенного упредметнювання, яке відбувається паралельно з ендогенним упредметнюванням СЛС, так само як і в нерозривному зв'язку з суб'єктивним продуктивним споживанням першого й другого порядку. При цьому суспільне визнання екзогенного упредметнювання є матеріальною передумовою для перетворення продуктивної форми ЛК в нагромаджувальну.

Безпосереднє споживання є процес реалізації вже нагромаджувальної форми ЛК, а не продуктивної, у вигляді смаків, переваг тощо. У ході споживання процес персоніфікації виступає вже як основне зовнішнє відношення засвоєння СЛС. Внутрішнім моментом споживання є ендогенне упредметнювання спрямоване на себе, оскільки людина виступає єдиним «продуктом», який виробляється в ході споживання. Тому це «... є ідентичне зі споживанням виробництво, є інший вид виробництва, що виникає зі знищення продукту першого» [6, с. 27] або «негативне виробництво» [8, с. 123].

Примітка. Таке споживання К.Маркс охарактеризував як суб'єктивне продуктивне споживання, до об'єктивного ж їм віднесене безпосереднє споживання засобів виробництва [3, с. 26].

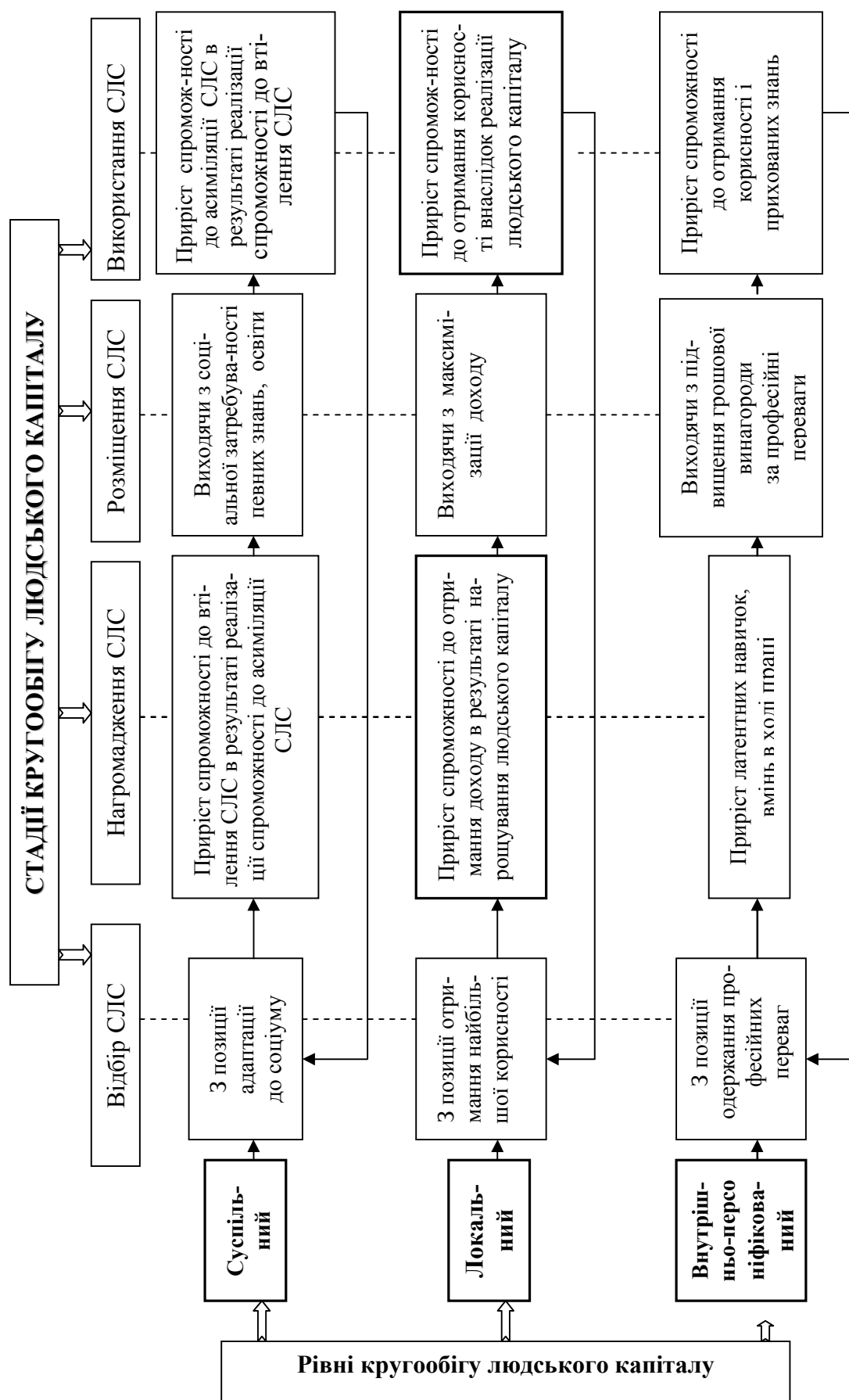

Рис. 1. Кругообіг людського капіталу

У ході споживання, вступаючи у відношення ендogenous упередметнювання й персоніфікації, людина створює свої здібності. У зв'язку з цим, ендogenous упередметнювання в рамках споживання доцільно охарактеризувати як суб'єктивне споживацьке виробництво, що є сутнісним відбитком внутрішньо-персоніфікованого кругообігу ЛК. Тому споживання є процесом перетворення нагромаджувальної форми ЛК в продуктивну або процес виробництва продуктивної функціональної форми.

У зв'язку з цим кругообіг ЛК на внутрішньо-персоніфікованому рівні являє собою чергування прихованих латентних функціональних форм на рівні одного і того ж індивіда. У якості латентних функціональних форм розуміються відносини ендogenous упередметнювання СЛС (в ході споживання) та відносини персоніфікації СЛС (в ході виробничої діяльності).

Висновки. Таким чином, кругообіг ЛК здійснюється одночасно на трьох якісних рівнях – суспільному, локальному та внутрішньо-персоніфікованому (рис. 1).

При цьому на будь-якому рівні простежується субстанціональна двоїстість ЛК, що виникає з дуалізму життєдіяльності його носія, у якій і виробництво, і споживання є засобами переходу від однієї функціональної форми до іншої.

Оскільки дані процеси протікають паралельно і диверсифіковано як на продуктивній, так і на нагромаджувальній стадії, то

взаємопроникнення одного якісного стану капіталу в інший відбувається в результаті сукупності флуктуацій елементів системи ЛК, що обумовлює зовнішню псевдоаморфність кругообігу, приховуючи його структурно-функціональний образ.

А за умов накладання на таку «паралель» рівнобіжності суспільного, локального та внутрішньо-персоніфікованого кругообігів ЛК, рух останнього постає зовсім нерозрізним та незримим. Таким його робить багаторівневість трансформацій, що відбуваються в єдиному ланцюзі соціально-економічних та організаційно-економічних залежностей, їх взаємного переплетення в різних площинах. Кожну з таких трансформацій можна уявити автономно, як самостійний процес. Проте, розглянутий відокремлено, ізолювано він виявляє якийсь окремий аспект даного руху, або певну його особливість і в цьому сенсі спотворює загальну картину кругообігу. Цільне уявлення про нього може дати лише їх тісне взаємопереплетення та взаємоув'язування. Тільки зведені воедино, вони всебічно розкривають сутність руху персоніфікованого ЛК.

Кругообіг ЛК у його категоріальній визначеності утворює теоретичний фундамент, концептуальний базис для подальшої розробки відповідного механізму відтворення.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал: Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2001. – 288с.
2. Економічна енциклопедія: В 3-х томах. / Під ред. С.Мочерного та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – Т.1. – 864с.
3. Исследование человеческого капитала в зарубежной литературе (Реферат книги Нордхога О. «Человеческий капитал в организациях») // Общество и экономика. – 1997. – №7-8. – С. 244-255.
4. Кендрик Дж. Совокупный капитал США и его формирование: Пер. с англ. / Общ. ред. А.Анчишкина. – М.: Прогресс, 1978. – 277с.
5. Макконелл К., Брю С. Экономикс: принципы, проблемы и политика. – М.: Республика, 1992. – Т.2. – 400с.
6. Маркс К., Энгельс Ф. – Соч. – 2-е изд.- М.: ГИПЛ, 1968. – Т.46. – Ч.1. – 559с.
7. Маркс К., Энгельс Ф. – Соч. – 2-е изд.- М.: ГИПЛ, 1961. – Т.24. – 648с.
8. Маршалл А. Принципы политической экономии: В 2-х томах. Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1983. – Т.1 – 415с.
9. Николис Г., Пригожин И. Самоорганизация в человеческих обществах // Познание сложного. – М.: Мир, 1990. – С.275-280.
10. Роцин С., Разумова Т. Экономика труда. – М.: ИНФРА- М, 2000. – 400с.
11. Тарасевич В. Эффективность общественного производства: сущность и механизм роста. – К.: Высшая школа, 1991. – 191с.